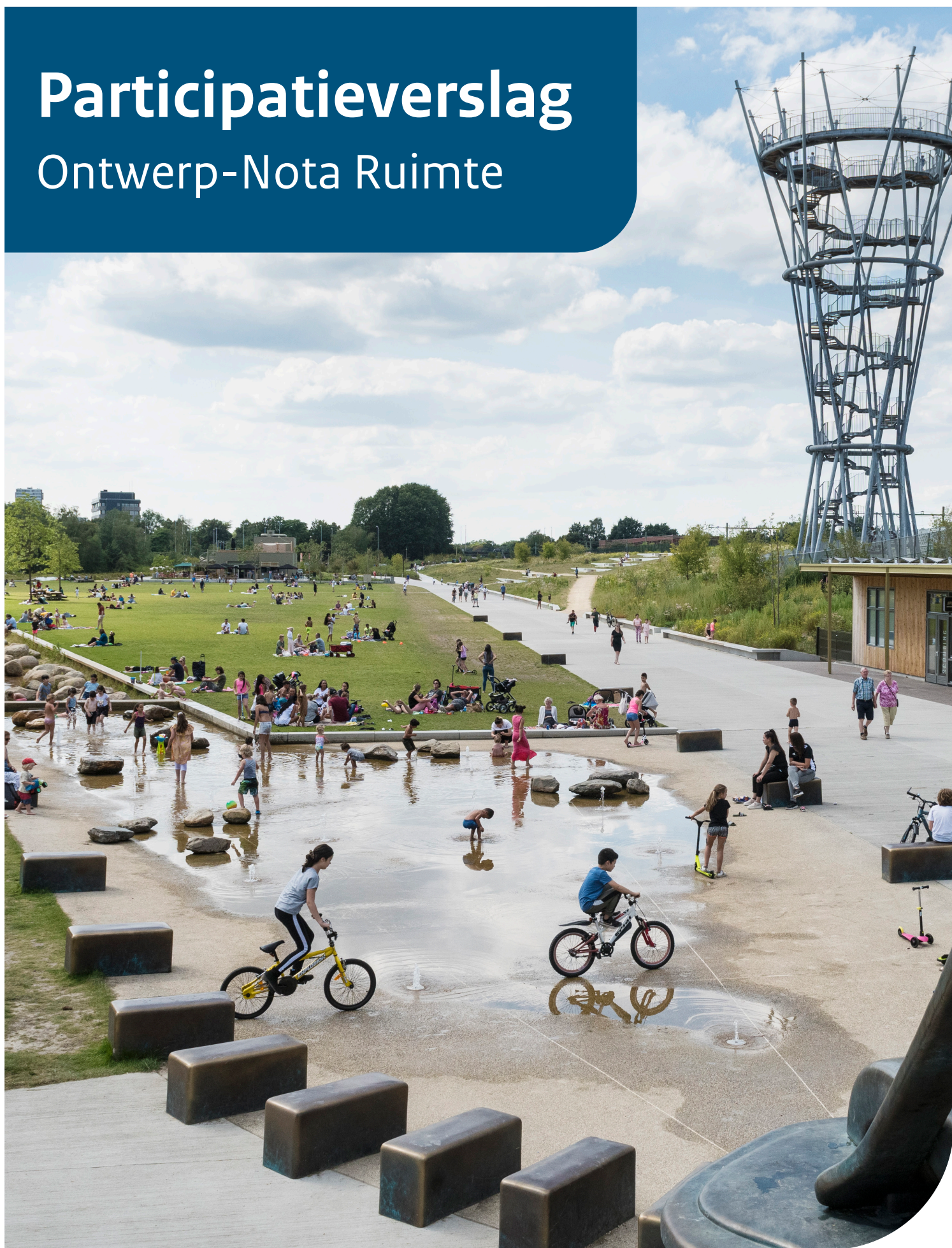

Rijksoverheid

Participatieverslag

Ontwerp-Nota Ruimte

Participatieverslag Ontwerp-Nota Ruimte

Stand van zaken september 2025

Redactie, eindredactie en coördinatie:

Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening

Vormgeving:

Publiquest/VormVijf

Dit is een uitgave van:

Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening

www.ruimtelijkeordening.nl

Turfmarkt 147

2511 DP Den Haag

Postbus 2500 EA Den Haag

september 2025

Inhoud

	Leeswijzer	2
1	Participatieverslag	3
1.1	Inleiding	3
1.2	Doelgroepen	3
1.3	Twee fasen	4
1.4	Website ruimtelijkeordening.nl	4
2	Participatiemomenten – Tot Ontwerp-Nota Ruimte (fase 1)	5
2.1	Wettelijk participatiemoment	6
2.1.1	Terinzagelegging Notitie Reikwijdte en Detailniveau	6
2.2	Niet-wettelijke participatiemomenten	7
2.2.1	Burgerperspectieven	7
2.2.2	Jongerenperspectieven	8
2.2.3	Ruimteraadpleging – ‘Op de stoel van de minister’ – Participatieve Waarde Evaluatie	8
2.2.4	Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving	10
2.2.5	Overleggen medeoverheden	11
2.2.6	Webinar Nota Ruimte	11
3	Participatiemomenten – Van Ontwerp-Nota Ruimte tot definitieve Nota Ruimte (fase 2)	12
3.1	Wettelijke participatiemomenten	12
3.1.1	Terinzagelegging Ontwerp-Nota Ruimte en plan milieueffectrapport	12
3.2	Niet-wettelijke participatiemomenten	12
3.2.1	Diverse bijeenkomsten en gesprekken	12
4	Definitieve Nota Ruimte	13
4.1	Vaststelling Nota Ruimte	13
4.2	Kennisgeving vaststelling Nota Ruimte	13
4.3	Digitaal Stelsel Omgevingswet	13
4.4	Participatieverslag Nota Ruimte	13
	Bijlage 1 Aanvulling Reactiedocument Notitie Reikwijdte en Detailniveau – november 2023	14
	Begrippenlijst	21

Leeswijzer

In dit participatieverslag is te lezen hoe burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en medeoverheden betrokken zijn geweest bij de voorbereiding van de Ontwerp-Nota Ruimte en wat de resultaten daarvan zijn. In hoofdstuk 1 wordt op hoofdlijnen beschreven wat wij verstaan onder participeren en waarom het belangrijk en nodig is. In hoofdstuk 2 wordt geschetst wat we hebben gedaan aan participatie ten behoeve van de Ontwerp-Nota Ruimte (fase 1). Per participatiemoment wordt aangegeven wat het moment inhield en wat de belangrijkste resultaten waren. In hoofdstuk 3 wordt de participatie voor de periode van Ontwerp-Nota Ruimte tot definitieve Nota Ruimte (fase 2) beschreven. In hoofdstuk 4 wordt het traject om te komen tot de vaststelling van de definitieve Nota Ruimte uitgelegd.

1 Participatieverslag

1.1 Inleiding

De Nota Ruimte is een nationale omgevingsvisie zoals bedoeld onder de Omgevingswet. Deze wet bundelt alle wetten voor de leefomgeving. Participatie is een belangrijke drager onder de Omgevingswet, die op 1 januari 2024 in werking is getreden.

Het is niet slechts één partij die bepaalt wat er met de fysieke leefomgeving gebeurt. We maken Nederland met elkaar. Daarom stellen we de Nota Ruimte op samen met andere ministeries en medeoverheden (gemeenten, waterschappen, provincies), (koepelorganisaties vanuit) het bedrijfsleven, kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties en inwoners. In het participatieplan ‘Doe en denk mee met de nieuwe Nota Ruimte’¹ hebben we in grote lijnen beschreven hoe we dat wilden gaan doen.

Conform artikel 10.7 van het Omgevingsbesluit wordt bij het vaststellen van een omgevingsvisie aangegeven hoe burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en bestuursorganen bij de voorbereiding zijn betrokken en wat de resultaten daarvan zijn. In het participatieproces zijn wettelijke en niet-wettelijke participatiemomenten.

Het doel van het participatieverslag bij de Ontwerp-Nota Ruimte is om tussentijds te informeren over de diverse participatiemomenten zoals beschreven in het participatieplan ‘Doe en denk mee met de nieuwe Nota Ruimte’ en in het Voorontwerp Nota Ruimte². We blikken terug op de participatiemomenten ten behoeve van fase 1 – tot Ontwerp-Nota Ruimte. Per participatiemoment wordt aangegeven wat het moment inhield en wat de resultaten daarvan zijn.

1.2 Doelgroepen

We hebben participatie ingezet op verschillende manieren en met verschillende doelgroepen.

Inwoners

Ruimtelijke ordening raakt iedereen, om te beginnen de inwoners van ons land. Om perspectieven bij hen op te halen, betrekken we een groep mensen die een afspiegeling vormt van de samenleving. We hebben dit gedaan met het opstellen van de burgerperspectieven (zie 2.2.1) en het houden van een ruimteraadpleging (zie 2.2.3). Daarnaast hebben we een groep jongeren gevraagd hoe zij vinden dat Nederland moet worden ingericht (zie 2.2.2).

Maatschappelijke organisaties en bedrijven

Maatschappelijke organisaties zetten zich in voor de publieke zaak en hebben relevante kennis die we in de Nota Ruimte kunnen gebruiken. We betrekken diverse maatschappelijke organisaties die relevant zijn voor het leefomgevingsbeleid, om zo hun kennis mee te kunnen nemen.

Ook bedrijven zijn een belangrijke speler als het gaat om de concretisering van de plannen uit de Nota Ruimte. Door partijen uit het bedrijfsleven zoals VNO-NCW te betrekken bij het proces, benutten we ook de kennis uit de praktijk.

1 Tweede Kamer, vergaderjaar 2023–2024, 29 435, nr. 264, bijlage Participatieplan ‘Doe en denk mee met de nieuwe Nota Ruimte’

2 Tweede Kamer, vergaderjaar 2023–2024, 29 435, nr. 267, bijlage Voorontwerp Nota Ruimte

De betrokkenheid van de maatschappelijke organisaties en bedrijven verliep met name via het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (OFL, zie 2.2.4). Daarnaast is ook met sommige maatschappelijke organisaties en bedrijven apart gesproken.

Kennisinstellingen

Bij het opstellen van de Ontwerp-Nota Ruimte is gebruik gemaakt van de inzichten van (kennis) instellingen, zoals bijvoorbeeld het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli) en het College van Rijksadviseurs (Cra). Deze inzichten zijn verwoord in de diverse publicaties van de diverse (kennis)instellingen en commissies. Daarnaast is het ook belangrijk om in gesprek te zijn met universiteiten en de kennisinstellingen over ontwikkelingen in de leefomgeving.

Medeoverheden - bestuursorganen

Provincies, gemeenten en waterschappen kennen de lokale context het beste en kunnen aangeven wat de Nota Ruimte betekent op lokaal niveau. Zij hebben hierbij verschillende rollen. Zij hebben een verantwoordelijkheid richting hun inwoners: zij vertegenwoordigen hen. Daarnaast hebben ze hun eigen, bestuurlijke, verantwoordelijkheid in het interbestuurlijk overleg met het Rijk. Deelname aan deze overleggen loopt via het Interprovinciaal Overleg (IPO), de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en de Unie van Waterschappen (UvW). Als uitvoerder en handhaver van het ruimtelijke beleid hebben de medeoverheden hun taken en verantwoordelijkheden bij de inrichting van de fysieke leefomgeving (zie 2.2.6).

1.3 Twee fasen

We hebben het proces om te komen tot de Nota Ruimte opgeknipt in twee fasen. Bij iedere fase past een bepaalde vorm van participatie.

Fase 1 | Tot Ontwerp-Nota Ruimte

- In deze fase is de inhoudelijke richting voor de Nota Ruimte verder uitgewerkt zoals beschreven in de Contourennotitie (september 2023)³ en het Voorontwerp Nota Ruimte (juni 2024)⁴.
- De Ontwerp-Nota Ruimte bevat ruimtelijke keuzes en richtingen voor de periode tot 2050 met een doorkijk naar 2100.

Het verloop van fase 1 verliep anders dan beschreven in het participatieplan. Mede na overleg met de provincies is ervoor gekozen een tussenstap in te bouwen in de vorm van een Voorontwerp-Nota Ruimte. Het voorontwerp, inclusief de herijkingen aan de hand van het Regeerprogramma, is benut om uitgebreid in gesprek te gaan met medeoverheden, maatschappelijke organisatie etc. over de toekomstige inrichting van Nederland.

Fase 2 | Van Ontwerp-Nota Ruimte tot definitieve Nota Ruimte

- De definitieve Nota Ruimte volgt na de terinzagelegging van het ontwerp. Tijdens de terinzagelegging kan iedereen een zienswijze indienen. In de definitieve Nota Ruimte komen dezelfde inhoudelijke onderwerpen terug als in de Ontwerp-Nota Ruimte. Wij betrekken de ontvangen zienswijzen bij het opstellen van de definitieve Nota Ruimte.
- Bij de definitieve Nota Ruimte komt ook een uitvoeringsagenda.

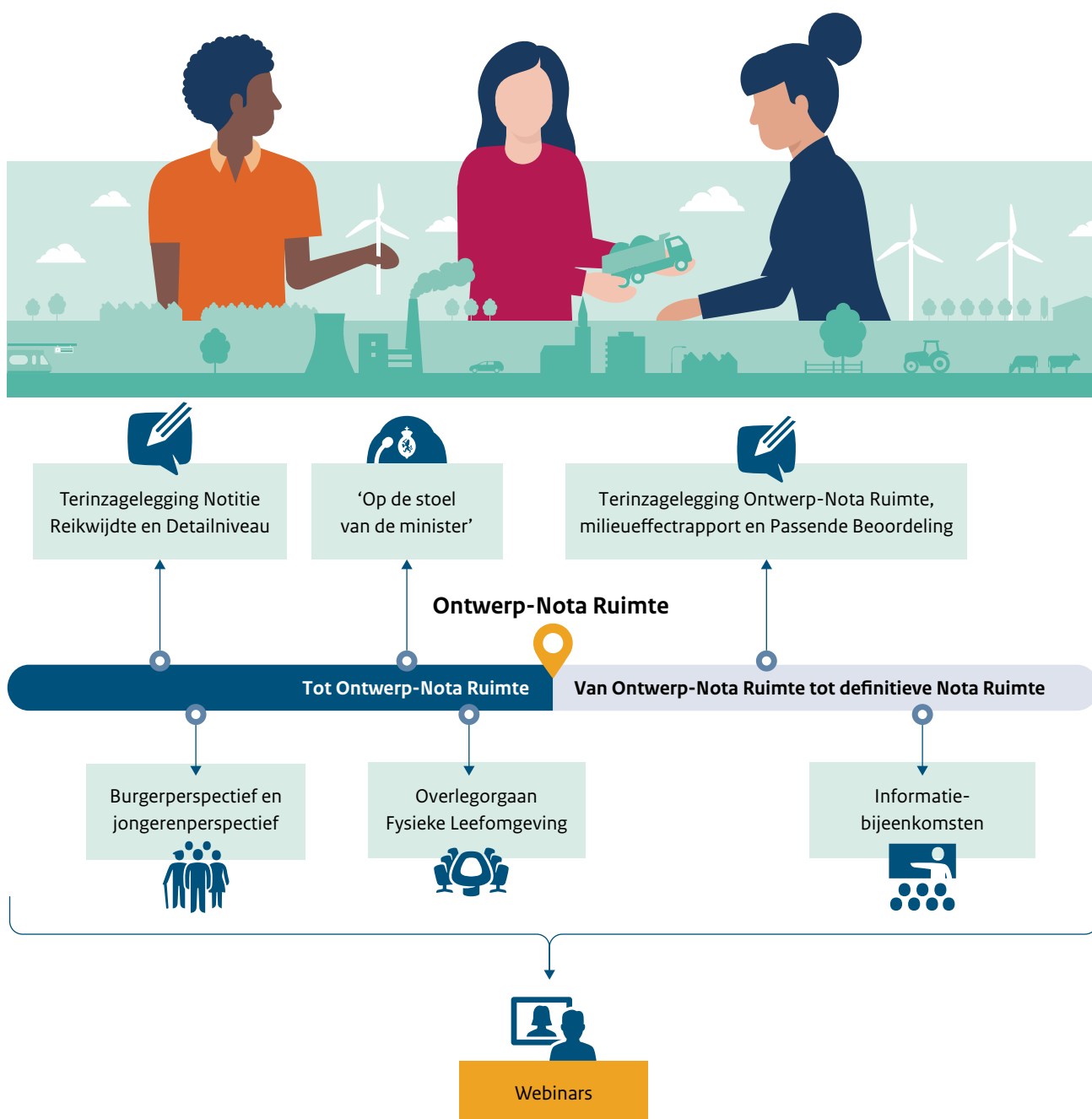
1.4 Website ruimtelijkeordening.nl

Met de website www.ruimtelijkeordening.nl (voorheen www.denationaleomgevingsvisie.nl) wordt een breed publiek geïnformeerd over het nationale ruimtelijke beleid. Er is een aparte pagina met informatie over de Nota Ruimte. Bezoekers van de website kunnen zich aanmelden voor een nieuwsbrief.

³ Tweede Kamer, vergaderjaar 2023–2024, 29 435, nr. 264, bijlage Contourennotitie Nota Ruimte

⁴ Tweede Kamer, vergaderjaar 2023–2024, 29 435, nr. 267, bijlage Voorontwerp Nota Ruimte

2 Participatiemomenten – Tot Ontwerp-Nota Ruimte (fase 1)

2.1 Wettelijk participatiemoment

2.1.1 Terinzagelegging Notitie Reikwijdte en Detailniveau

Aanpak

Ter ondersteuning van de besluitvorming over de Nota Ruimte is een planmilieueffectrapport (planMER) opgesteld. Daarin staan de gevolgen van een Nota Ruimte voor onze leefomgeving en het milieu beschreven. We hebben hierbij gebruik gemaakt van het zogeheten ‘Rad van de Leef-omgeving’. De eerste stap om te komen tot een planMER is gezet met de Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD)⁵. In deze NRD stond welke onderwerpen (reikwijdte) het planMER onderzoekt en met welke diepgang (detailniveau).

De ter inzagelegging van de NRD heeft plaatsgevonden van donderdag 8 juni tot en met woensdag 19 juli 2023⁶. De kennisgeving hierover is gepubliceerd in de Staatscourant⁷ en de Volkskrant. Ook is er gebruik gemaakt van de zogeheten ‘digitale banner’ om de kennisgeving onder de aandacht te brengen. Deze digitale advertentie met een kleine animatie⁸ was een aantal weken zichtbaar op websites van DPG Media en Mediahuis in Nederland. De banner was tevens een hyperlink naar de website van [Platform Participatie](#) waar meer gelezen kon worden over de Nota Ruimte, de planmilieueffectrapportage en de NRD en waar ook zienswijzen konden worden ingediend.

Conform artikel 7.8 van de Wet milieubeheer hebben we de wettelijke adviseurs van het Rijk en bestuursorganen geraadpleegd over de reikwijdte en het detailniveau van het planMER.

- Omdat de Nota Ruimte gevolgen kan hebben voor omringende landen zijn ook nationale en regionale overheden over de grens middels een brief op de hoogte gesteld van het voornemen om een Nota Ruimte op te stellen. Het betreft bestuursorganen in Duitsland en België, het Verenigd Koninkrijk en Denemarken.
- Omdat decentrale overheden een belangrijke rol vervullen bij de uitvoering van het beleid, zijn deze geraadpleegd via de koepels: het Interprovinciaal Overleg (IPO), de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en de Unie van Waterschappen (UvW).
- Tot slot is ook de Commissie mer gevraagd om advies te geven over de reikwijdte en detailniveau van het MER. De Commissie mer heeft haar advies op 5 september 2023 uitgebracht⁹.

Resultaat

In totaal zijn 38 zienswijzen ingediend. Dit zijn onder meer particulieren uit diverse gemeenten, medeoverheden, maatschappelijke organisaties en bedrijven. Er is voor elke zienswijze beoordeeld welke delen reactie behoeven. Hieruit zijn per zienswijze meerdere deelzienswijzen ontstaan. Deze deelzienswijzen zijn in sommige gevallen samengevat of ingekort. Ook is een aantal zienswijzen vertaald. Voor elke deelzienswijze is een reactie op gesteld. Het totaal van deelzienswijzen en de bijbehorende reacties is gebundeld in het “Reactiedocument - Zienswijzen op de Notitie Reikwijdte en Detailniveau voor het planMER bij de nieuwe Nota Ruimte” (reactiedocument)¹⁰.

We hebben in het reactiedocument onderscheid gemaakt tussen zienswijzen die zijn ingediend op het milieueffectrapport en zienswijzen op het voornemen van de Nota Ruimte. De Contourennotitie¹¹ en het participatieplan vormden het kader voor beantwoording van de zienswijzen over het voornemen van een Nota Ruimte. In een paar gevallen is aangegeven dat we de suggesties meenemen bij het opstellen van de Ontwerp-Nota Ruimte, omdat hierover nog een positie moest worden ingenomen gedurende het maaktraject. De beantwoording van deze zienswijzen is opgenomen in bijlage 1.

5 Bij de kennisgeving in juni was de minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening verantwoordelijk voor de Nota Ruimte. Inmiddels is dit de minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.

6 Tweede Kamer, vergaderjaar 2022–2023, 34 682, nr. 162

7 Staatscourant 2023 nr. 15495

8 Een voorbeeld van de banner: banner kennisgeving Nota Ruimte

9 Commissie voor de milieueffectrapportage, projectnummer 3749

10 Tweede Kamer, vergaderjaar 2023–2024, 29 435, nr. 265

11 Tweede Kamer, vergaderjaar 2023–2024, 29 435, nr. 264

Het reactiedocument geldt als een aanvulling op de NRD uit juni 2023. De NRD en het reactiedocument samen gelden als de definitieve bepaling van de reikwijdte en het detailniveau voor het milieueffectrapport bij de Nota Ruimte. De Tweede Kamer is per brief van 12 december 2023 geïnformeerd over het reactiedocument en de voortgang van het planMER¹². De indieners van zienswijzen zijn individueel op de hoogte gebracht van het reactiedocument.

Rapport

- [Reactiedocument - Zienswijzen op de Notitie Reikwijdte en Detailniveau voor het planMER bij de nieuwe Nota Ruimte](#)
- [Commissie mer – Nota Ruimte – Advies over reikwijdte en detailniveau van het milieueffectrapport](#)

2.2 Niet-wettelijke participatiemomenten

2.2.1 Burgerperspectieven

Aanpak

Voor de burgerperspectieven is via een representatief landelijk panel (1.642 deelnemers, 16-80 jaar) een vragenlijst voorgelegd met vragen over thema's en belangen die zij belangrijk vinden bij de inrichting van de fysieke leefomgeving, voor het Nederland van 2050. Eenzelfde soort onderzoek is uitgezet in 2018 voor de Nationale Omgevingsvisie (NOVI).

Het onderzoek naar de burgerperspectieven op de inrichting van Nederland is uitgevoerd door Motivaction International bv. Het bureau is hierbij uitgegaan van de volgende doelstelling: "Inzicht geven in burgerperspectieven op de inrichting van de fysieke leefomgeving in Nederland." Het onderzoek geeft antwoord op de volgende onderzoeksvragen:

- In hoeverre zijn Nederlanders betrokken bij de inrichting van hun fysieke leefomgeving? Wat vinden zij hierbij van belang?
- Welke voorkeuren en wensen hebben zij voor de fysieke leefomgeving in de toekomst?
- Welke verantwoordelijkheden zien zij hierbij voor diverse actoren?
- Wat motiveert hen om daadwerkelijk zelf te (gaan) participeren?
- In hoeverre verschillen burgers met verschillende woonplaatsen op deze punten?
- Welk achtergrondkenmerk differentieert het meest op deze punten en welke burgerperspectieven kunnen op basis daarvan worden onderscheiden?

Resultaat

Uit burgerperspectieven volgt dat de voorkeuren van participanten over de ruimtelijke inrichting in de afgelopen jaren op veel onderdelen hetzelfde zijn gebleven als in 2018. Zij vinden in beide jaren vooral de inrichting van hun directe woonomgeving van belang en hechten daarbij vooral veel waarde aan voldoende rust en ruimte, schoon water en schone lucht. Maar er zijn ook enkele verschillen tussen 2018 en 2023. Voldoende woonruimte voor iedereen, goede koopkracht, veel biodiversiteit en voldoende beschikbare energie worden wat hoger gewaardeerd dan vijf jaar geleden. En schone straten en goede bereikbaarheid van locaties en voorzieningen worden juist wat minder belangrijk gevonden dan in 2018. Verder groeide de steun voor het creëren van nieuwe stedelijke regio's naast uitbreiding van bestaande. Opvallend is dat de ruimtelijke voorkeuren van plattelandsbewoners en stedelingen niet zo veel verschillen. De verschillen tussen participanten met verschillende 'burgerschapstijlen' zijn veel groter. Dit sluit aan bij de uitkomsten van de ruimteraadpleging (zie 2.2.3).

Het rapport doet geen aanbevelingen maar geeft wel aan dat waar om betrokkenheid van burgers wordt gevraagd, het raadzaam kan zijn om burgers gericht te benaderen, zodat niet alleen de 'usual suspects' deelnemen.

Rapport

[Burgerperspectieven op de inrichting van Nederland - januari 2024](#)

2.2.2 Jongerenperspectieven

Aanpak

In het kader van de jongerenperspectieven hebben meer dan 100 jongeren (10-25 jarigen) meegedacht over het antwoord op de vraag 'hoe gaan we Nederland inrichten op een manier die toekomstbestendig en rechtvaardig is?' Een vergelijkbaar soort onderzoek is in 2018 ook uitgezet voor de NOVI. Beide studies zijn niet representatief voor alle jongeren in Nederland.

Voor dit project heeft Het Groene Brein de krachten gebundeld met Stichting Technotrend, Vereniging Van Milieuprofessionals (VVM) en Young Impact Makers. Er is gekozen voor een kleinschalig kwalitatief onderzoek om zo open gesprekken aan te gaan met jongeren. Tijdens zes sessies zijn ideeën, visies en meningen van jongeren in de leeftijdscategorie 10 tot en met 25 jaar verzameld. De volgende vragen kwamen aan bod:

1. Wat is nu, in 2023, de mening van jongeren over Nederland en hun leefomgeving?
2. Hoe zien jongeren de toekomst van Nederland in 2050?
3. Wat zijn moeilijke keuzes die hierbij gemaakt moeten worden?
4. Hoe ervaren jongeren de rol van de overheid op hun leefomgeving

Resultaat

Volgens de betrokken jongeren begint de inrichting van Nederland bij een verandering van onze mindset. Er is een visie nodig op en ook een duidelijke behoefte aan gezamenlijkheid. Dit is een verandering ten opzichte van 2018 toen de focus meer lag op duurzaamheidsthema's. Het rapport stelt dat jongeren een groenere toekomst zien, waarin we meer samen delen. De nu betrokken jongeren moedigen 'de overheid' aan om te durven dromen en stil te staan bij de vraag "In wat voor land willen we leven?". Zij zien een toekomst voor zich waarin we de ruimte die er is slim combineren, we meer gaan delen, en voor elkaar moeten zorgen. Ook zien ze een toekomstige wereld waar mensen meer in gemeenschappen leven. Een belangrijk verschil met de jongerenperspectieven uit 2018 is bijvoorbeeld de focus op het combineren van landbouw en natuur. Ook zouden we wel meer lef mogen tonen om nu écht een leefbare en gezonde leefomgeving in 2050 te realiseren.

Aanbevelingen

De jongeren die samenwerkten met Het Groene Brein geven in het rapport een aantal aanbevelingen mee voor participatie met jongeren in de ontwikkeling van ruimtelijk beleid.

- Zij constateerden allereerst dat er behoefte was aan meer informatie en kennis, en stellen voor dat er met bijvoorbeeld lespakketten wat meer inhoudelijke affiniteit kan ontstaan met het onderwerp.
- Daarnaast gaven ze aan dat het open gesprek erg goed beviel – het sterkte hun gevoel serieus te worden genomen, mede doordat de opdrachtgevende ambtenaren aanwezig waren bij één van de sessies.
- Tot slot was hun advies om wat vaker een participatietraject voor jongeren te initiëren. Het jongerenteam stelt zich beschikbaar om toekomstige jongerenteams te ondersteunen.

Rapport

[Mindset van de Toekomst: Jongerenperspectieven op de leefomgeving van Nederland in 2050 - december 2023](#)

2.2.3 Ruimteraadpleging – 'Op de stoel van de minister' – Participatieve Waarde Evaluatie

Aanpak

Tussen 27 november 2023 en 14 januari 2024 hebben 9.553 inwoners (18 jaar en ouder) meegedaan aan de ruimteraadpleging (Participatieve Waarde Evaluatie, PWE). Op een laagdrempelige manier zijn de deelnemers in een digitale omgeving gevraagd om 'op de stoel van de minister' te gaan zitten. Het doel van de ruimteraadpleging is om de ontwikkeling van de Nota Ruimte te ondersteunen met inzichten in de afweging die burgers maken op vergelijkbare keuzes als die de overheid moet maken voor de Nota Ruimte. Een bijkomend effect is dat deelname aan de PWE-raadpleging inwoners informeert over de beleidsdilemma's.

Aan de deelnemers van de ruimteraadpleging werden twee vragen voorgelegd:

Vraag 1: Waar moet de regering rekening mee houden bij het verdelen van de ruimte?

- Doel: Inzicht krijgen in de prioriteit die inwoners toekennen aan acht doelen en principes die van invloed zijn op de ruimtelijke inrichting van Nederland.
- Keuzesituatie: Deelnemers verdeelden 50 punten over acht doelen en principes uit de contourennotitie. Meer punten geven is meer prioriteit toekennen. Vervolgens konden deelnemers hun keuzes toelichten.

Vraag 2: Waar moet ruimte voor zijn in Nederland?

- Doel: Inzicht krijgen in de veranderingen die inwoners zouden maken in het ruimtegebruik van tien verschillende functies in onze leefomgeving ten opzichte van de huidige situatie.
- Keuzesituatie: Deelnemers konden schuifjes verplaatsen voor tien functies. Elk schuifje had een startpositie in het midden met het label 'ruimte zo houden'. Zij zagen hoeveel procent van de ruimte in Nederland de functie nu gebruikt. Deelnemers konden vervolgens (veel) meer ruimte maken voor een functie door het schuifje naar rechts te zetten, of (veel) minder ruimte maken door het schuifje naar links te plaatsen. Ze konden de huidige situatie ook zo laten.

Resultaat

Wat opvalt is dat er een grote mate van eensgezindheid is onder de respondenten als het gaat om de doelen en principes uit de Contourennotitie Nota Ruimte. Er zijn weinig tot geen substantiële verschillen naar regio of woonomgeving van de deelnemers. De verschillen tussen burgers komen eerder voort uit hun persoonlijke waarden ten aanzien van hun relatie tot de overheid dan vanuit de geografische locatie. Wel is er een duidelijke top drie, namelijk:

1. Zorg voor voldoende voorzieningen in alle regio's,
2. Zorg voor een gezonde, schone en veilige leefomgeving en
3. Los problemen nu op en geef ze niet door aan onze kinderen en kleinkinderen.

Hierbij moet wel worden opgemerkt dat, hoewel de top drie prioriteit heeft, de (uiteindelijk) te maken keuzes op weinig steun kunnen rekenen als er geen rekening wordt gehouden met ook de andere doelen en principes zoals het beschermen van ons erfgoed, eigenheid van regio's en rekening houden met water en de bodem.

Daar waar deelnemers aan de ruimteraadpleging redelijk eensgezind zijn als het gaat om doelen en principes, is er wel een duidelijker verschil als het gaat om de verdeling van de ruimte. De algemene conclusie is dat de respondenten ten opzichte van de huidige situatie meer ruimte geven aan natuur, wonen, duurzame landbouw en water. Dat doen zij door met name de ruimte voor gangbare landbouw te verminderen. Daarnaast kunnen industrie, defensie en infrastructuur volgens de deelnemers ook wel met wat minder ruimte toe. Het ruimtebeslag van energie en recreatie blijft nagenoeg gelijk. Een afname van het ruimtebeslag van bepaalde ruimtevragers betekent niet dat men deze onderwerpen minder belangrijk vindt. Wat soms ook meespeelt is dat de deelnemers onbekend zijn met de dubbele functie van bepaalde ruimtevragers. Het gaat dan bijvoorbeeld om de natuurgebieden in beheer van het ministerie van Defensie. Het sociaaleconomisch belang staat niet ter discussie. Waar het de participanten om gaat is de ruimtelijke consequenties van bepaalde onderwerpen. Door het slimmer en anders te organiseren zou het ruimtebeslag kunnen worden verminderd. Ook wordt de vraag gesteld of we in Nederland alle facetten van deze ruimtevragers moeten faciliteren. Hoe zien we het Nederland van de toekomst en welke keuzes moeten we met elkaar maken?

Aanbevelingen

1. Ga proactief aan de slag met de top drie doelen en principes uit keuzetaak 1;
2. Zoek de balans tussen de acht principes en doelen. En laat inwoners meezoeken;
3. Prioriteer de eerlijke, regionale verdeling van lusten en lasten;
4. Kijk hoe het anders kan binnen de bestaande ruimte voor infrastructuur, defensie en bedrijvigheid;
5. Ontwikkel een visie op de toekomst van de landbouw. Initieer daarvoor een brede publieke dialoog;
6. Maak ruimte voor wonen, maar bouw Nederland niet vol;
7. Vergroot het bewustzijn over de (aanstaande) problematiek rondom water;
8. Vertaal doelen en principes naar concrete ruimtelijke afwegingen op regionaal niveau;
9. Adresseer onbekende doelen, principes en onderwerpen;
10. Borg participatie structureel door een nationale dialoog te organiseren op regionaal niveau.

2.2.4 Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving

We hebben het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (OFL) geconsulteerd om maatschappelijke organisaties en bedrijven te betrekken. Het OFL is een platform dat de interactie vormgeeft tussen Rijksoverheid en samenleving op het gebied van grote maatschappelijke vraagstukken in de fysieke leefomgeving (www.overlegorgaanfysiekeleefomgeving.nl).

In antwoord op het verzoek om het OFL te betrekken bij de totstandkoming van de nieuwe Nota Ruimte, is het OFL een consultatietraject gestart. Het consultatietraject biedt ruimte voor inbreng van OFL-leden en -deelnemers, zonder de specifieke participatietrajecten voor de onderliggende nationale programma's en provinciale ruimtelijke voorstellen in de weg te zitten. De inzet hierbij is om meerdere en verschillende belanghebbenden aan tafel te hebben. Op basis van de uitkomsten van het overleg heeft het OFL een advies opgesteld voor de minister van VRO.

Het OFL-secretariaat heeft – in samenwerking met het ministerie van BZK/VRO – twee fysieke bijeenkomsten georganiseerd.

Bijeenkomst 6 november 2023

November 2023 was de eerste bijeenkomst onder de vlag van het OFL. Tijdens deze bijeenkomst – over de Contourennotitie Nota Ruimte – hebben de deelnemers gereflecteerd op de inhoudelijke richting van de Nota Ruimte.

In twee gespreksrondes gingen de deelnemers in kleinere groepen met elkaar in op een aantal vragen. Een diverse groep van ongeveer 30 partijen wist de Nota Ruimte van vele kanten te belichten.

De vier belangrijkste inzichten uit de gesprekken zijn:

1. Regie vanuit de overheid op ruimte is goed, pijnlijke keuzes vinden partijen ook onvermijdelijk. Hiervoor is wel de voorwaarde dat de overheid goed kan uitleggen en communiceren wat de uitdaging is en welke keuzes er worden gemaakt;
2. Oproep om bij deze keuzes te werken vanuit visies op onze economie, op ons wonen, op ons recreëren, etc. Het verdelen van ruimte gaat immers over het inzetten van een schaars goed, dat moeten we bewust inzetten;
3. Oproep om hierbij rekening te houden met verbinding over de grens, rechtvaardigheid (niet zomaar het recht van de sterkste laten gelden, maar wat we als samenleving willen) en gedeeld ruimtegebruik;
4. Om dit goed te kunnen doen als overheid is er moed, bestendig beleid en een hele sterke uitvoering nodig, waarbij er slim gebruik gemaakt moet worden van de energie die er al is.

Bijeenkomst 2 december 2024

Ter voorbereiding op de OFL-bijeenkomst van 2 december is op 19 november 2024 een webinar gehouden. Het doel van de bijeenkomst was om aanwezigen te informeren over de inhoudelijke stand van zaken van de Nota Ruimte, mede naar aanleiding van het Regeerprogramma¹³.

De bijeenkomst op 2 december draaide om het ophalen van concrete adviezen voor het schrijfproces van de Ontwerp-Nota Ruimte. Wat is in deze fase van het proces nog belangrijk om mee te geven aan de minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening?

Gezien de fase waarin het proces richting de Ontwerp-Nota Ruimte zich bevond, is er voor de bijeenkomst gekozen voor een consultatievorm waarbij er veel ruimte was om de specifieke expertise van de partijen te benutten. De aanwezige partijen kregen 10 minuten de tijd voor een een-op-eengesprek met de beleidsmedewerkers van de Nota Ruimte.

13 Regeerprogramma – Uitwerking van het hoofdlijnenakkoord door het kabinet, 13 september 2024

Aanbevelingen

De [gebundelde adviezen](#) zijn 10 februari 2025 door voorzitter van OFL, de heer Jeroen de Haas, aan de minister van VRO aangeboden. Omdat de adviezen vanuit veel verschillende expertises zijn gedaan, heeft het OFL zich onthouden van algemene inhoudelijke conclusies. De reactie op de adviezen kunt u vinden op de website van het [OFL](#).

2.2.5 Overleggen medeoverheden

We hebben de medeoverheden via intensief overleg met (de koepelorganisaties van) provincies, gemeenten en waterschappen nauw bij het proces betrokken. We hebben onder andere in de bestuurlijke overleggen (BO) VRO onder voorzitterschap van de minister van VRO en in de overleggen in het kader van het programma NOVEX een open en constructief gesprek gevoerd over de voorgenomen inhoudelijke lijnen van de Ontwerp-Nota Ruimte en de reflecties van de provincies hierop.

Samen met de provincies hebben we in het najaar van 2024 – op ambtelijk niveau – werksessies per provincies georganiseerd¹⁴. Het doel van de werksessies was om op werkvloerniveau het gesprek te voeren over de Ontwerp-Nota Ruimte. Met een vergelijkbare insteek hebben we in samenwerking met respectievelijk de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en de Unie van Waterschappen (UvW) bijeenkomsten georganiseerd voor respectievelijk de gemeenten en de waterschappen. Daarnaast is ook op directeursniveau gesproken over de inhoudelijke lijnen van de Ontwerp-Nota Ruimte.

Uit de provinciale werksessies en de overleggen op directeursniveau bleek dat er behoefte was om sommige onderwerpen verder door te spreken. Niet alleen inhoudelijk, maar ook samen met andere provincies waar vergelijkbare vraagstukken spelen. Bij deze thematische werksessies is aangesloten bij reeds lopende trajecten van provincies dan wel bij trajecten in het kader van de nationale programma's. Daarnaast zijn er in de eerste drie maanden van 2025 diverse thematische werksessies geweest.

2.2.6 Webinar Nota Ruimte

Het doel van de webinars is om een zo breed mogelijk publiek van geïnteresseerden op een laagdrempelige – digitale – manier te informeren over de totstandkoming van de Nota Ruimte. Wat is de huidige stand van zaken, wat zijn de laatste ontwikkelingen en hoe ziet het vervolgproces eruit?

Webinar Nota Ruimte - 29 juni 2023

Het doel van het eerste webinar was om de deelnemers mee te nemen in het waarom, de opzet en de aanpak van de Nota Ruimte. Tijdens het webinar werd ingegaan op de zienswijzenprocedure Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD) Nota Ruimte. De zienswijzenprocedure was gestart op 8 juni 2023. Wat is dit? Wat wordt er onderzocht in het kader van de planMER? Wat gebeurt er in de programma's [NOVEX](#) en [Mooi Nederland](#) en hoe hangen die samen met de Nota Ruimte? Er was gelegenheid tot het stellen van vragen. Deze werden ofwel via de chat dan wel live in de studio beantwoord. De deelnemers zijn afsluitend gewezen op de mogelijkheid om een zienswijze over de NRD in te dienen.

Webinar Nota Ruimte - 25 januari 2024

Tijdens het tweede webinar zijn de deelnemers geïnformeerd over de [contourennotitie](#) Nota Ruimte. Ook werden de handreikingen in het kader van het programma Mooi Nederland nader toegelicht. Daarnaast is de stand van zaken van het NOVEX-proces besproken. Tot slot werd ingegaan op het [participatietraject](#) voor de Nota Ruimte. Er was gelegenheid tot het stellen van vragen. Deze werden ofwel via de chat dan wel live in de studio beantwoord.

14 Voor de provincies Groningen, Fryslân en Drenthe is een gezamenlijke werksessie Noord-Nederland gehouden.

3 Participatiemomenten – Van Ontwerp-Nota Ruimte tot definitieve Nota Ruimte (fase 2)

3.1 Wettelijke participatiemomenten

3.1.1 Terinzagelegging Ontwerp-Nota Ruimte en plan milieueffectrapport

De Ontwerp-Nota Ruimte wordt samen met het planMER en de Passende Beoordeling¹⁵ ter inzage gelegd. De terinzagelegging duurt minimaal acht weken. Na deze periode bekijken we alle zienswijzen die we hebben ontvangen. De indieners krijgen na vaststelling van de nieuwe Nota Ruimte een reactie in een Nota van Antwoord. Deze wordt gelijktijdig met de definitieve Nota Ruimte gepubliceerd.

De start van de terinzagelegging van de Ontwerp-Nota Ruimte, het planMER en de Passende Beoordeling (hierna: de stukken) maken wij bekend met een kennisgeving in onder meer de Staatscourant en een landelijke krant. Op de stukken mogen zienswijzen worden ingediend. Vergelijkbaar met de terinzagelegging van de NRD worden voor de stukken de bestuursorganen en de wettelijke adviseurs geraadpleegd. Ook worden de nationale en regionale overheden uit de ons omliggende landen middels een brief op de hoogte gesteld van de stukken. De Commissie mer wordt gevraagd om een advies te geven over het planMER en de Passende Beoordeling.

Digitaal Stelsel Omgevingswet

De Ontwerp-Nota Ruimte wordt openbaar beschikbaar gesteld en ook gepubliceerd in het Digitaal Stelsel Omgevingswet (DSO). De tekst zoals gepubliceerd in het DSO is de geldende tekst.

Waar te vinden?

De kennisgeving, nadere informatie over de terinzagelegging en de mogelijkheid om te reageren op de documenten kunt u vinden op www.inspraaknotaruimte.nl en op www.omgevingswet.overheid.nl/regels-op-de-kaart.

3.2 Niet-wettelijke participatiemomenten

3.2.1 Diverse bijeenkomsten en gesprekken

In de periode van de formele terinzagelegging van de Ontwerp-Nota Ruimte organiseren we informatiebijeenkomsten per provincie om de medeoverheden te informeren over de hoofdlijnen van de Ontwerp-Nota Ruimte. Ook gaan we op basis van de Ontwerp-Nota Ruimte in gesprek met maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven en voeren we een dialoog met de samenleving met een lichte focus op jongeren.

¹⁵ In een Passende Beoordeling worden de effecten van de het plan op Natura 2000-gebieden beschreven.

4 Definitieve Nota Ruimte

4.1 Vaststelling Nota Ruimte

De minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening zal, mede namens de bewindspersonen van Infrastructuur en Waterstaat, Economische Zaken, Klimaat en Groene Groei, Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Volksgezondheid, Welzijn en Sport en Defensie de definitieve Nota Ruimte vaststellen. Conform artikel 11.4 van het Omgevingsbesluit wordt hierbij vermeld op welke manier rekening is gehouden met het planMER, de Passende Beoordeling en met alle zienswijzen en adviezen die zijn ingediend bij de terinzagelegging van de Ontwerp-Nota Ruimte en het planMER.

4.2 Kennisgeving vaststelling Nota Ruimte

De vaststelling van de Nota Ruimte maken wij bekend met een kennisgeving in onder meer de Staatscourant en een landelijke krant. Tegen de vaststelling van de definitieve Nota Ruimte is geen bezwaar of beroep mogelijk.

4.3 Digitaal Stelsel Omgevingswet

De Nota Ruimte wordt openbaar beschikbaar gesteld en ook gepubliceerd in het DSO. Zo is de Nota Ruimte uiteindelijk voor iedereen toegankelijk via het Omgevingsloket. De tekst zoals gepubliceerd in het DSO is de geldende tekst.

4.4 Participatieverslag Nota Ruimte

Conform artikel 10.7 van het Omgevingsbesluit wordt bij het vaststellen van een omgevingsvisie aangegeven hoe burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en bestuursorganen bij de voorbereiding zijn betrokken en wat de resultaten daarvan zijn. Onderhavig participatieverslag wordt dan aangevuld met de participatiemomenten ten behoeve van fase 2 – van Ontwerp-Nota Ruimte tot definitieve Nota Ruimte.

Bijlage 1

Aanvulling Reactiedocument

Notitie Reikwijdte en Detailniveau

– november 2023

Zienswijzen en reactie

Er zijn in totaal 38 zienswijzen ingediend op de NRD. Er is voor elke zienswijze beoordeeld welke delen reactie behoeven. Hieruit zijn per zienswijze meerdere deelzienswijzen ontstaan. Deze deelzienswijzen zijn in sommige gevallen samengevat of ingekort. Ook is een aantal zienswijzen vertaald. De zienswijzen zijn opgedeeld in 297 deelzienswijzen. Deze zijn bijna allemaal afgedaan in een reactiedocument in 2023, maar in een paar gevallen is aangegeven dat we de suggesties meenemen bij het opstellen van de Ontwerp-Nota Ruimte. De beantwoording van deze resterende deelzienswijzen is opgenomen in tabel 2. Tabel 1 geeft een overzicht van welke partijen deze deelzienswijzen afkomstig waren.

Tabel 1 Overzicht indieners

In tabel 1 zijn alleen de partijen opgenomen waarvoor nu een aanvullende reactie is opgesteld.

Nummer	Indiener	Pagina
2	Particulier (Kerkdriel)	15
4	Particulier (Amsterdam)	16
5	Particulier (Den Haag)	17
6	De Kracht van Utrecht	18
10	Cascade (Vereniging van oppervlaktedelfstoffenwinners)	18
14	VNO-NCW en MKB Nederland	18
18	Raad van Commandanten en Directeuren Veiligheidsregio en Brandweer Nederland	18
19	Unie van Waterschappen (UvW)	19
26	Particulier (Oss)	19
27	Gemeente Amsterdam	19
33	Vlaamse overheid, departement omgeving	20
38	Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG)	20

Tabel 2 Deelzienswijzen en reacties

Elke deelzienswijze is voorzien van een nummer en een letter. De nummers zijn gelijk aan de nummers in tabel 1 en geven aan wie de zienswijze heeft ingediend. De letters geven aan op welke deelzienswijze er gereageerd wordt. In lijn met het Reactiedocument wordt in de tweede kolom verwezen naar de Ontwerp-Nota Ruimte (NR). Daarna volgen de deelzienswijze en de reactie daarop. In de deelzienswijzen en reacties worden afkortingen gebruikt die niet altijd in de tabel worden toegelicht. We verwijzen u bij onduidelijkheid graag naar de begrippenlijst achter in dit document.

#	Type	Deelzienswijzen	Reactie
2a	NR	Fase 1. Inpoldering van de Markerwaard. Dit omdat er ruimtegebrek is, en vooral om de volgende plannen mogelijk te maken. Dit natuurgebied zullen we even tijdelijk moeten opofferen totdat fase 3 gereed is.	We kiezen er in de Ontwerp-Nota Ruimte niet voor om de Markerwaard in te polderen. Behoud van het Markermeer is van belang voor de zoetwatervoorraad en is een beschermd natuurgebied.
2b	NR	Fase 2. Verplaatsen agrarische bedrijven uit het Groene Hart naar de ingepolderde Markerwaard. Niet alle agrarische bedrijven, er kunnen enkele bedrijven blijven die in de volgende fase nodig zijn voor het beheer van het gebied.	Zie antwoord 2a.
2c	NR	Fase 3. Het Groene Hart inrichten als natuurgebied. Hierbij kan de waterstand verhoogd worden waardoor bodemdaling tot het verleden behoort en kan weer worden gedacht om op een natuurlijke wijze het land te laten rijzen d.m.v. verstuviging en geleidelijke ophogingen. Op deze verhogingen (een soort moderne terpen) kunnen woningen gebouwd worden en daartussen kunnen referentiegebieden worden gerealiseerd.	Het Groene Hart onderscheiden we als veenweidegebied. We willen het laagveenlandschap daar in de toekomst behouden. Dit doen we door gebiedsgericht toe te bewegen naar een hoger waterpeil met een grondwaterstand van 20 cm tot 40 cm onder het maaiveld, afhankelijk van de bodemcompositie en de omstandigheden van het watersysteem. Het toekomstperspectief voor de melkveehouderij in het veenweidegebied wordt ondersteund door meer inzet van middelen voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer. We realiseren aaneengesloten kansgebieden voor weidevogels op de locaties die hier geschikt voor zijn. Daarbij vormen aaneengesloten kerngebieden met optimaal beheer voor weidevogels, met daaromheen een substantiële schil van gebieden met openheid en rust in het broedseizoen en kruidenrijk grasland het streefbeeld. In het NOVEX-gebied Groene Hart werken de Rijksoverheid, de provincies Zuid-Holland, Utrecht en Noord-Holland en de regio samen aan het behoud en de ontwikkeling van het open polderlandschap. De focus ligt op grensoverschrijdende sleutelprojecten op het gebied van natuurherstel, waterbeheer, duurzame landbouw en woningbouw. Het gebied zoekt naar oplossingen voor bodemdaling, behoud van biodiversiteit en het bieden van ruimte voor duurzame woningbouw en recreatie, terwijl de unieke cultuurhistorische waarde van het Groene Hart behouden blijft.

#	Type	Deelzienswijzen	Reactie
2d	NR	Fase 4. Bouw van een waterdicht ondergronds wateropslag-reservoir in het IJsselmeer. In het gebied hiernaast aangegeven kan op een oppervlakte van ca. 600 km² een waterdicht ondergronds wateropslag-reservoir worden gebouwd. Hiertoe de bodem uitbaggeren tot een diepte naar gelang dat nodig is om water op te vangen in natte tijden en uit te pompen in droge tijden. Pompen via windmolens, die niet aangesloten zijn op het elektranet zodat deze niet gesaboteerd kunnen worden en enkel en alleen ingezet kunnen worden voor in- en uitpompen van water ter plaatse. In de zomer kan het reservoir leeggepompt worden tot bijna de bodem. Bij een peilverschil van 10 meter, gaat het om ca. 6 miljard m³ water. In de winter of in een natte periode kan dat d.m.v. regulering via toevoerkanalen vanuit de Maas en de Waal weer uit zichzelf vollopen. In de winter, wanneer de windmolens stil staan omdat er geen water hoeft te worden gepompt kunnen deze ingezet worden voor fase 5.	Het IJsselmeer is een beschermd en kwetsbaar gebied. We kiezen in de Ontwerp-Nota Ruimte daarom niet voor het uitdiepen van het IJsselmeer en het realiseren van een ondergrondse waterberging. Wel kiezen we ervoor om de huidige zoetwatervoorraad van het IJsselmeer en Markermeer in tijden van watertekorten te benutten. Omdat zoetwater niet meer vanzelfsprekend overal en altijd beschikbaar is, wordt daarnaast ingezet op regionaal zo veel mogelijk besparen, vasthouden en bergen.
2e	NR	Fase 5. Aanleg van een wateropslagsysteem op de Veluwe en in de Peel. In tijden van overschot van rivierwater en neerslag, kan het grondwater op de Veluwe en in de Peel worden aangevuld m.b.v. pompen die worden aangedreven door windmolens in de nabijheid. Deze aanvulling zorgt voor een voorraad water die in droge perioden weer opgepompt mogen worden door de industrie, waterwinningsbedrijven en de agrarische sector. Zie de volgende link: https://www.deltares.nl/expense/onzexpenses/droogte/het-naonale-gieter-idee-op-de-veluwe Wellicht dat zo'n project ook uitgevoerd kan worden in de Peelregio in Noord-Brabant.	Een van de uitgangspunten in de Ontwerp-Nota Ruimte is het inzetten op (lokaal) vasthouden van zoetwater. Daarbij wordt met name gekeken naar gebieden die zich daar goed voor lenen, zoals de Veluwe en andere stuwwallen of hoge zandgronden.
2f	NR	Fase 6. Deltawet voor zoet water in Nederland. Misschien dient hier wel mee gestart te worden. Maar er dient een Deltawet voor het vasthouden en benutting van zoet water in Nederland te komen, dusdanig dat Nederland ook zoetwater kan exporteren naar omliggende landen, die op hun beurt het uitgespaarde zoet water kunnen leveren aan de landen daarnaast. Zo kunnen we binnen Europa voor onze burens zorgen voor voldoende (kwalitatief en kwantitatief) zoet water. Hierbij wil ik nog één onderwerp behandelen. Er zijn in de jaren 1995-2020 op verschillende plaatsen langs de grote rivieren, verbredingen (natuurgeulen) gegraven, welke tot verdroging leiden. Deze natuurgeulen dienen los van de rivier, gescheiden te worden gemaakt. In tijden van overvloedige regen en waterafvoer, dienen de naastliggende geulen te worden opengezet, zodat de rivierafvoer omhoog gaat. In tijden van laagwater, kunnen de nevengeulen dicht worden gezet, zodat ze water vasthouden. De scheepvaart dient in tijden van droogte en laagwater gebruik te kunnen maken van de volle nevengeulen.	Er bestaan reeds wetten die zich richten op het behoud en beschermen van zoetwater. De indiener gaat in op de maatregelen die zijn genomen in het kader van Ruimte voor de Rivier. Begin 2025 is het kabinet gestart met het programma Ruimte voor de Rivier 2.0 waarbij onderzocht zal worden welke maatregelen er in en om de grote rivieren nodig zijn om robuust te zijn voor tijden van hoog- en laagwater.
4c	NR	Graag aandacht in NRD voor: - herintroductie van een verplichte watertoets bij ruimtelijke plannen (kwalitatief/kwantitatief), inclusief grondwater	De NRD bevat de onderzoeksopzet voor de mer-procedure bij de Nota Ruimte. De watertoets wordt geregeld in de Omgevingswet (als 'weging van het waterbelang') en is geen onderdeel van de Nota Ruimte. Daarom komt het niet terug in de NRD.

#	Type	Deelzienswijzen	Reactie
4c3	mer NR	- bindende rijksuitspraken over wel/niet bouwen op kwetsbare locaties inclusief Richtinggevende kaartbeelden	In de Ontwerp-Nota Ruimte wordt onder andere aandacht besteed aan klimaatadaptieve ruimtelijke ordening en inrichting. In dat verband wordt ook het Ruimtelijk afwegingskader klimaatadaptieve gebouwde omgeving benoemd als zijnde een beslissingsondersteunend instrument voor gemeenten, waterschappen en provincies. Het helpt hen om bij locatiekeuzes voor nieuwe woningbouw, werklocaties, publieke gebouwen of industriegebieden een goede afweging te maken vanuit het water- en bodemsysteem. Bindende uitspraken over wel of niet bouwen op kwetsbare locaties worden in de Ontwerp-Nota Ruimte evenwel niet gedaan. Die keuzes worden in nadere regionale en lokale planuitwerkingen gemaakt.
4c4	mer NR	- uitbreiding van deltabeslissingen naar drinkwater, grondwater en grenzen van het watersysteem. Dit vraag om aanvullingen op de Deltawet en	Ontwikkelingen binnen het Deltaprogramma worden, voor zover relevant, meegenomen in de Ontwerp-Nota Ruimte. De opmerkingen van indiener hebben echter primair betrekking op de inhoud van het Deltaprogramma zelf.
4c5	mer NR	- bindende rijksuitspraken over de toekomst van de grote watersystemen (2050/2100): *de ZWDelta: Rotterdam havenlocatie, binnen versus buitengaats, houdbaarheid Maeslantkering, zoet/zout ontwikkeling, herstel natuurlijke systemen? *het IJsselmeergebied: het blauwe hart voor drinkwater en natuur? *nieuwe programma's voor ruimte voor de rivier *de toekomstige verdeling van het rivierwater van Nederland over Waal/ IJssel/Neder-Rijn en Lek)	Ontwikkelingen binnen het Deltaprogramma worden, voor zover relevant, meegenomen in de Ontwerp-Nota Ruimte. De opmerkingen van indiener hebben echter primair betrekking op de inhoud van het Deltaprogramma zelf.
4c6	mer NR	Het vraagt om duidelijkheid over de knoppen waar aangedraaid kan worden en meer duidelijkheid over dilemma's en keuzes.	De NRD bevat de onderzoeksopzet voor de mer-procedure bij de Nota Ruimte. Indiener vraagt om voldoende toelichting en transparantie in de Nota Ruimte zelf. Bij het opstellen van de Nota Ruimte wordt vanzelfsprekend gestreefd naar duidelijke, transparante en onderbouwde teksten. Het punt van indiener vraagt niet om een bijstelling van de onderzoeksopzet voor de mer-procedure.
5e	NR	Verplaatsing van 50.000 woningen uit het aardbevingsgebied naar Friesland is betaalbaar maar het lijkt fijner om compleet nieuwe dorpen te stichten op terpen. Met een stadje aan de Eemsmond plus universiteit plus vliegveld plus non stop expresse trein tussen de veerboot uit Noorwegen en die van Scheveningen naar Londen. En een centrum voor Hoogezand, Veendam en Winschoten ter hoogte van Zuidbroek als daar regionale motor.	Het verplaatsen van woningen uit het aardbevingsgebied is niet aan de orde. Versterking van woningen verloopt via de Nationaal Coördinator Groningen. In de Ontwerp-Nota Ruimte zetten we in op een verstedelijkingsstrategie die uitgaat van nabijheid van wonen, werken en voorzieningen en die aansluit bij bestaande steden en dorpen. We voorzien geen nieuwe steden.
5f	NR	Ook een stad voor oud volk op de strandvlakte bij IJmuiden? De Hoogovens kunnen naar Rottum waar alleen Borkum in de buurt ligt en dat is Duits. Als het nodig is dus dat staalbedrijf naar een Nieuw Rottum in de Noordzee?	Rottum is een beschermd Natura 2000-gebied en is gelegen in het Waddenzee Werelderfgoedgebied. Vanwege de bijzondere natuurwaarde die het gebied heeft en de beschermde status is het niet toegestaan of wenselijk om hier een staalfabriek te bouwen. In de Ontwerp-Nota Ruimte worden ouderen wel als specifieke doelgroep benoemd in de woningbouwopgave.

#	Type	Deelzienswijzen	Reactie
5g	NR	In de verre toekomst misschien een giga-stad waar de grote rivieren de horst langs het verlengde van de Noordzeeslenk doorkruisen. Niet meer bouwen lager dan tien meter boven naburig groot water.	De in de Ontwerp-Nota Ruimte omschreven aanpak voor een klimaatadaptieve ruimtelijke ordening en inrichting omvat geen concrete normen voor minimale hoogteliggingen van bebouwing ten opzichte van naburige wateren.
5h	NR	Voor de super-rijken ook wat: Een opgespoten heuvelrug tussen Almere en Hoorn waarop buitens met daarachter tot Lelystad droog terrein voor groot wild.	Het IJsselmeer gebied speelt een essentiële rol als het gaat om ruimte voor waterberging en het vergroten van de zoetwaterbeschikbaarheid. Om die reden is het onwenselijk om het meer deels droog te leggen.
6r	NR	Wij vinden dat de nota ruimte 1. Voorschriften voor een schatting dient te bevatten van de gevolgeffecten (zie tabel indicatoren) die ontstaan als de grootste groei op auto locaties plaats vindt. 2. Aan geeft hoe ze paris-proof kan worden door te voldoen aan de eisen van het parijse akkoord.	1. De Ontwerp-Nota Ruimte gaat gepaard met een planMER. In de planMER worden de effecten van de ruimtelijke keuzes in de Ontwerp-Nota Ruimte in beeld gebracht. 2. Nederland is deelnemer aan het klimaatakkoord van Parijs (2015), waardoor Nederland zich ook bindt aan de gestelde doelen. Ook de ruimtelijke keuzes in de Nota Ruimte dienen dus bij te dragen aan het realiseren van de gemaakte afspraken.
10b	NR	Neem in de Nota Ruimte het belang van duurzamen oppervlakedelfstoffenwinning nadrukkelijk mee dan in de NOVI is gedaan.	De Ontwerp-Nota Ruimte zet in op verantwoorde toepassing van secundaire grond- en bouwstoffen, hoogwaardig hergebruik van grond en bagger en een integrale afweging voor de winning van zand, grind en klei. Dit is noodzakelijk om gezonde bodems te behouden, stort te voorkomen, het gebruik van primaire (bouw)grondstoffen te verminderen en transport van grond en bagger te beperken. We kiezen voor beleidsaanpassingen en vervolgacties om de voorraad van suppletiezand zeker te stellen.
14g	NR	Er is minimaal 7000 hectare bedrijfsruimte nodig tot 2030 om huidige achterstanden in te lopen – en daar komt de ruimte die nodig is voor de energietransitie en circulaire en duurzame bedrijfsprocessen nog bij. Want er liggen tegelijkertijd grote kansen om werklocaties toekomstbestendig te maken door te verduurzamen, te vergroenen en bij te dragen aan de energietransitie en de circulaire economie. Wij zien graag dat deze belangrijke opgaven en het ruimtelijk-juridisch instrumentarium dat daarvoor nodig is helder wordt vastgelegd in het nationaal programma Ruimte voor economie dat het kabinet nu opstelt. Vervolgens zal nodig zijn dat de Nota Ruimte en de overige nationale programma's waarborgen dat er voldoende fysieke en milieuruimte is voor ondernemers en dat verdringing van bedrijven wordt tegengegaan. Ook zijn hierover afspraken van het kabinet nodig met provincies en gemeenten ('werkdeals'). Het waarborgen van deze ruimte voor ondernemers draagt ertoe bij dat we succesvol tot de noodzakelijke transitie kunnen komen.	Zowel in het hoofdstuk 'Economie en Energie' en het hoofdstuk Sectoraal beleid paragraaf Economie wordt nadrukkelijk aandacht besteed aan de behoefte aan bedrijfsruimte. Zo staat in de bouwsteen bestaande bedrijventerreinen het behouden, beter benutten en verduurzamen van de bestaande bedrijventerreinen centraal. Daarin wordt ook de behoefte aan meer ruimte voor bedrijven geschetst. In het hoofdstuk Sectoraal beleid krijgt dit nog concreter vorm. Als bouwsteen voor het onderwerp Economie in de Nota Ruimte heeft het ministerie van Economische Zaken de Ruimtelijk Economische Visie opgesteld. De kern daarvan is onderdeel geworden van deze Ontwerp-Nota Ruimte.
18b	NR	In paragraaf 1.1 staan de urgente maatschappelijke opgaven opgesomd die om meer ruimte vragen. Veiligheid en gezondheid staan hier niet in opgenomen ondanks dat het Rijk dit zelf ziet als doel (art. 1.3, Ow) en een stevige opgave, een gemiste kans volgens ons.	In de Ontwerp-Nota Ruimte is de centrale doelstelling uit de Omgevingswet toegevoegd, namelijk het bereiken en in stand houden van een veilige en gezonde fysieke leefomgeving en goede omgevingskwaliteit. Ook komen deze thema's terug in de nationale belangen.

#	Type	Deelzienswijzen	Reactie
19n	NR	De term 'balans' biedt alle ruimte aan bestuurders om precies die ruimtelijke ontwikkeling door te zetten die ze voor ogen hebben. Het water- en bodemsysteem is de onderlegger, niet gewoon een aspect van de integrale afweging. Begin je met opstellen van een Nota Ruimte vanuit 'balans', dus een punt waarbij al concessies aan Water bodem sturend (WBS) zijn gedaan, dan weet je zeker dat bij iedere volgende inspraak- en redigeerronde er minder overblijft van WBS. De nota ruimte zou moeten starten met een beschrijving hoe het water en bodem systeem sturend is voor de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland. Vanuit dat vertrekpunt kunnen dan de onvermijdelijke concessies worden gedaan bij de confrontatie met andere belangen. Een visualisatie van de inrichting van NL op basis van het water- en bodemsysteem zou als vertrekpunt voor de nota Ruimte genomen kunnen worden. Daarmee wordt WBS in een positie gezet die op provinciaal en lokaal niveau navolging kan vinden.	In de Ontwerp-Nota Ruimte geldt dat water en bodem in beginsel niet als zodanig sturend is. Het vorige kabinet hanteerde de term 'water en bodem sturend', dat werd soms, ten onrechte, geïnterpreteerd als water en bodem allesbepalend en daarmee belemmerend voor de ruimtelijke ordening en inrichting van ons land. Dat is niet waar we voor staan en daarom hanteert dit kabinet de term 'rekening houden met water en bodem'. Bij de ruimtelijke keuzes die we in de Nota Ruimte maken houden we rekening met het water- en bodemsysteem. In de Nota Ruimte zijn water- en bodemkaarten opgenomen om zo goed mogelijk inzichtelijk te maken met welke water- en bodemopgaven rekening gehouden moet worden.
19v	NR	Betrokkenen zetten gepaste maatregelen in bij zowel generieke als gebiedsgerichte sporen. Het is niet alleen gebiedsgericht, natuur en water en bodem herstel moet komen vanuit systeem waar verstedelijking ook onderdeel van is.	Water en bodem is een van de vier integrale thema's in de Ontwerp-Nota Ruimte. Het water- en bodemvraagstuk wordt op systeemniveau benaderd. Hierbij gaat het nadrukkelijk ook over de wisselwerking tussen het hoofdsysteem en de regionale systemen en over de relaties met alle soorten ruimtevragers.
19z	NR	Bevat dit waterkwantiteit én waterkwaliteit? Niet duidelijk	In de Ontwerp-Nota Ruimte wordt zowel aandacht besteed aan waterkwantiteit als aan waterkwaliteit, als zijnde aspecten van de fysieke leefomgeving.
19zh	NR	Woordkeuze is belangrijk, hebben we allemaal dezelfde kijk op kringlooplandbouw? Definieer deze dus goed.	Kringlooplandbouw komt als term niet terug in de Ontwerp-Nota Ruimte.
26a	NR	Hoe kan men in Nederland, nu en in de toekomst, achttien à negentien miljoen inwoners laten leven in een gezonde leefomgeving? Van Lith, T. (December, 2022) Nederland op de schop...dat lucht op 2.0! Verantwoording P.5;	Dat doen we door toekomstbestendige keuzes te maken over hoe, waar en waaraan we ruimte willen bieden. Verder streven we naar efficiënt ruimtegebruik door compact te bouwen en functies te combineren.
27f	NR	Het is gewenst de samenhang nu al zo veel mogelijk van onderop te organiseren. We roepen het Rijk op om in de Nota Ruimte een voorstel op te nemen voor het opstellen van gelijksoortige verstedelijkingsstrategieën dat door geheel stedelijk Nederland kan worden gebruikt (uiteraard aanpasbaar aan de eigen situatie). Zo'n aanpak zou twee zaken moeten bevorderen: breder kijken en verder kijken. Breder kijken houdt in dat belangen als energie, landschap, circulaire economie en klimaatadaptatie evenwaardig worden meegenomen in verstedelijkingsstrategieën. Verder kijken betekent dat steden en regio's nadrukkelijker hun (economische) positie in grotere stedelijke netwerken beschouwen en nagaan hoe de complementariteit en samenwerking met andere regio's kan worden versterkt, voor de eigen brede welvaart en de kracht van het netwerk.	In het hoofdstuk Wonen, werken en bereikbaarheid introduceren we een gebiedsgerichte strategie voor ruimtelijk-economische ontwikkeling (VISTA-strategie). Deze strategie is van toepassing op heel Nederland en structureert de inzet vanuit het Rijk op het vlak van verstedelijking en economie. Deze strategie wordt op regionaal niveau, samen met de medeoverheden, verder uitgewerkt.

#	Type	Deelzienswijzen	Reactie
33h	NR	De Notitie Reikwijdte en detailniveau Nota Ruimte vermeldt dat water en bodem sturend moeten zijn voor ruimtelijke plannen (één van de drie vernieuwde uitdagingen). Het gaat dan over het afstemmen van ruimtelijke keuzes over woningbouw, energietransitie, natuur, landbouw, infrastructuur en economie. Het departement Omgeving vraagt zich af of de Nota Ruimte ook concrete uitspraken zal doen in functie van een beleid rond koolstofopslag ten gevolge van landgebruik (LULUCF) en dus ook over waar welk landgebruik wenselijk is of over welke ruimtelijke ingrepen wenselijk zijn binnen een landgebruikscategorie.	In de Ontwerp-Nota Ruimte wordt beschreven hoe bepaald landgebruik kan bijdragen aan het verminderen van de hoeveelheid CO ₂ in de atmosfeer. Het gaat dan ook om uitspraken over wenselijk landgebruik. Bijvoorbeeld door te benoemen dat wordt ingezet op gezonde bodems en duurzaam bodembeheer voor een verbeterde koolstofopslag. Of door keuzes te maken ten aanzien van peilopzet in veenweidegebieden teneinde veenoxidatie te verminderen.
38c	NR	3. Schenk aandacht aan draagvlak, brede welvaart en gemeentelijke belangen en rollen bij het beschrijven van de noodzaak tot regie en een Nota Ruimte.	We hebben uw suggesties meegenomen bij het opstellen van de Ontwerp-Nota Ruimte. De integrale aanpak in de Ontwerp-Nota Ruimte staat garant voor een brede benadering van opgaven en oplossingen. In deel 3 van de Nota hebben we regie, overheidsrollen en participatie beschreven.
38n	NR	Ontschotting. De schotten tussen de bestaande rijksbudgetten staan een efficiënte en integrale aanpak in de weg. Bestaande rijksbudgetten voor opgaven die in de regio's moeten worden uitgevoerd moeten worden ontschot. Deze budgetten dienen per regio als één budget beschikbaar te komen.	In de Ontwerp-Nota Ruimte worden geen beslissingen over financiën genomen.
38o	NR	Extra budget. Additionele opgaven kunnen zelden zonder extra budget gerealiseerd worden. Er moet dus financiële ruimte gezocht worden om overheden in staat te stellen nieuwe ruimtelijke opgaven, zoals de transitie naar een klimaatbestendige leefomgeving, te volbrengen.	Zie antwoord 38n.
38p	NR	Kennisontwikkeling. Tevens moet meer worden geïnvesteerd in kennisontwikkeling op regionaal niveau.	Dit onderwerp past binnen de huidige tekst en ambities, maar wordt uitgewerkt in de uitvoeringsagenda die volgt bij de definitieve Nota Ruimte.
38q	NR	Beperk het aantal nationale programma's en borg de samenhang. Overweeg hoe de uitwerking van de Nota Ruimte moet worden vertaald in sectorale nationale programma's en hoe die programma's zodanig worden gepositioneerd dat deze een ondersteuning zijn van integrale doelen op nationaal niveau. Daarbij speelt ook de keuze in de hoeveelheid programma's. Immers, al die programma's vragen om aansturing, coördinatie, beslissingen, evaluatie en bijsturing. De vraag is hoe groot de 'span-of-control' is? Hoe werkbaar zijn de individuele processen? Immers, dat wordt bepaald door de beschikbaarheid van mensen en middelen in de verantwoordelijke organisaties.	Met de Ontwerp-Nota Ruimte wordt nog geen uitvoeringsagenda uitgebracht, die volgt pas bij de definitieve Nota Ruimte.
38t	NR	Benut Nederland 2040. Tenslotte geven wij in overweging om kennis te nemen van 'Nederland 2040: een toekomstbeeld'. Hiermee beogen we om vanuit een brede participatie te komen tot een gedragen gezamenlijk en inspirerend toekomstbeeld op de vele maatschappelijke opgaven.	Wij hebben kennisgenomen van 'Nederland 2040: een toekomstbeeld'. Participatie is ook een belangrijk onderdeel in de totstandkoming van ruimtelijk beleid. Naast de participatie voor de Ontwerp-Nota Ruimte zetten we daarom in op een structurele maatschappelijke dialoog.

Begrippenlijst

DSO	Digitaal Stelsel Omgevingswet
IPO	Interprovinciaal Overleg
NR	Nota Ruimte
NRD	Notitie Reikwijdte en Detailniveau
planMER	plan milieueffectrapport
PWE	Participatieve Waarde Evaluatie
RIA	Regionale Investeringsagenda
VISTA	Versterken, Initiëren, Stimuleren, Transformeren, Accommoderen
VNG	Vereniging van Nederlandse Gemeenten
UvW	Unie van Waterschappen

Dit is een uitgave van:

Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening
www.ruimtelijkeordening.nl
Turfmarkt 147
2511 DP Den Haag
Postbus 2500 EA Den Haag

september 2025